

ZEEWOORDEN

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij,
Johan Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe,
Fons Verheyde, Jan Seys

Wij zochten de betekenis van enkele intrigerende
zeewoorden voor je op.

HET KUST-WEST-VLAAMS IN HET VLAAMSE DIALECTLANDSCHAP

In deze laatste Zeewoordenrubriek kijken we af van ons gebruikelijke stramien om telkens één toponiem en één zelfstandig naamwoord uit de maritieme woordenschat onder de loep te nemen. Na al die etymologische verkenningen gaan we in een laatste bijdrage nader in op de taal van de kustbewoner, of beter, op het Kust-West-Vlaams, een dialectfamilie die niet enkel de kuststrook, maar ook de hele Westhoek bestrijkt. Wat deelt dat dialect met de rest van het West-Vlaams, en wat is er bijzonder aan?

Soms hoor je West-Vlamingen zeggen dat het dialect aan de kust “helemaal anders” klinkt dan in het binnenland. Die perceptie berust op reële grond, maar dient toch enigszins gerelativeerd te worden: het Kust-West-Vlaams bezit weliswaar eigen taalkenmerken, maar die worden ruimschoots overtroffen door de overeenkomsten met het overige West-Vlaams. De taal van de West-Vlamingen is immers in hoge mate een eenheidstaal, in tegenstelling tot de streektaalen elders in het zuiden van ons taalgebied. Van Knokke-Heist tot Dranouter en van Adinkerke tot Menen komt de onderlinge verstaanbaarheid van dialectsprekers nauwelijks in het gedrang. Dit in tegenstelling tot in Oost-Vlaanderen, Brabant en Limburg, waar het dialectlandschap veel sterker versnipperd is. De relatieve eenheid van het West-Vlaamse klanksysteem is sinds de (late) middeleeuwen weinig geëvolueerd.

Toch klinkt de West-Vlaamse streektaal niet overal hetzelfde. De belangrijkste breuklijn loopt van noordoost naar zuidwest, en plaatst het Kust-West-Vlaams tegenover het Continentale West-Vlaams. Het Kust-West-Vlaams wordt dus niet enkel gesproken aan de kust, maar ook in de hele Westhoek. De continentale variëteit omvat het ruime zuidoosten van de huidige provincie. Op de kaart met de belangrijkste dialectgrenzen

in West-Vlaanderen (Kaart 1) vormen de gebieden 1 en 2 tezamen het territorium van het Kust-West-Vlaams. Daarbinnen onderscheiden we twee subdialecten: het Noord-West-Vlaams en het westelijke West-Vlaams.

EEN DUIK IN DE (TAAL) GESCHIEDENIS

Om de verkaveling van het dialectlandschap te begrijpen, moeten we terug naar het begin van onze taalgeschiedenis: de intrede van onze voorouders de Germanen in de vroege eeuwen van onze jaartelling. Tijdens de Germaanse volksverhuizingen kwamen verschillende Germaanse volkeren zich in de Lage Landen vestigen. In de kustgebieden landden Noordzeegermaanse stammen – vooral Saksen en Friezen – die oorspronkelijk langs de Noordzee woonden in wat nu Duitsland heet. Behalve delen van de Lage Landen koloniseerden zij ook Engeland. Hun expansiegebied in de zuidelijke Nederlanden omvatte zowat het hele latere Graafschap Vlaanderen (nu Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen). Voor hun taal vind je in de literatuur verschillende benamingen: Noordzeegermaans, Kust-Westgermaans en Ingveoons. Die laatste term is afgeleid van de benaming *Ingaevones*, die de Romeinse geschiedschrijver Tacitus

gebruikte voor de Germaanse volkeren aan de Noordzeekusten van Duitsland en wellicht ook Jutland (Denemarken).

In het oosten staken Frankische volkeren de Rijn over en begaven zich in westelijke richting. In de zuidelijke Nederlanden drongen ze door tot aan de Schelde en de Dender. Uit hun Continentaal-West-Germaanse taalvariëteiten ontstonden

Kaart 1. Dialectgebieden in West-Vlaanderen
Legende: 1 = Noord-West-Vlaams, 2 = westelijk West-Vlaams, 3 = continentaal West-Vlaams, 4 = overgangszone West-Vlaams/Oost-Vlaams

RELICTEN UIT HET NOORDZEEGERMAANS

Dat het West-Vlaams gevrijwaard bleef van uit Brabant afkomstige wijzigingen in het laatmiddeleeuwse klinkersysteem is het opvallendste, maar niet het enige aspect van zijn conservatisme. Het heeft ook heel wat eigenaardigheden bewaard uit de oude Noordzeegermaanse taallaag, aan de grondslag van alle Vlaamse dialecten. Zoals gezegd, betreft het taalkenmerken die al sinds de vroege middeleeuwen naar de westelijke uithoek van het Nederlandse taalgebied worden verdrongen. Hoewel sommige daarvan ook in het Continentale West-Vlaams en zelfs in het Oost-Vlaams blijven voortleven, komen ze veruit het talrijkst voor in het Kust-West-Vlaams. Die Noordzeegermaanse kenmerken of Ingveonismen deelt het West-Vlaams met het Engels en/of de Engelse dialecten. We beperken ons hier tot enkele voorbeelden uit het klanksysteem, de woordenschat en de grammatica.

Klanksysteem

- korte i voor Ndl. u : *pit* 'put' (Eng. *pit*), *stik* 'stuk' (Eng. *stitch*), *rik* 'rug' (Eng. *ridge*), *dinne* 'dun' (Eng. *thin*), *hil* 'heuveltje' (Eng. *hill*).

Kaart 3 laat zien dat de ongeronde (d.i. met gespreide lippen gearticuleerde) klinkers **i** of **e** ook nog in de kustdialecten benoorden de rijksgrens met Nederland voorkomt.

Kaart 3. Kust-Westgermaanse vormen *pit* en *pet* in de kustdialecten. Uit Frings, Th. (1944), *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*. Halle.

- korte u voor Ndl. o : *zon* 'sun', *dunder* 'donder' (Eng. *thunder*), *bus* 'bos' (Eng. *bush*), *mussel* 'mossel' (Eng. *mussel*), *vul* 'vol' (Eng. *full*), *puppe* 'pop' (Eng. *puppet*).

Kaart 4 toont de verdringing van Vlaamse u-vormen naar het (noord)westen: hoe meer je in oostelijke richting gaat, hoe minder u-vormen de tand des tijds hebben overleefd. Zo'n kaartbeeld noemt men in de dialectologie een terraslandschap.

Kaart 2. Zuid-Nederlandse dialectfamilies vandaag. De grens tussen de twee soorten Vlaams op de moderne dialectkaart markeert de zone waar de Brabantse vloedgolf tot stilstand is gekomen. Uit Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove (2005). *West-Vlaams. Taal in stad en land. Tielt, Lannoo*.

de Brabantse en de Limburgse dialecten. De huidige grens tussen Vlaams en Brabants (zie kaart 2) gaat terug op de oude kolonisatiegrens tussen Noordzeegermanen en Franken. Hoewel beide soorten Germaans veel gemeenschappelijks hadden en zonder twijfel onderling verstaanbaar waren, bevatten ze ook markante eigen kenmerken. Daarover verder meer.

Terwijl Brabants en Limburgs vanaf hun Frankische basis spontaan in de volksmond evolueerden tot wat ze vandaag zijn, zonder noemenswaardige invloed van buitenaf, kan je niet beweren dat de Vlaamse dialecten de rechtstreekse voortzetting zijn van het oorspronkelijke Kust-Westgermaans uit de nederzettingstijd. Anders dan de Engelse dialecten, hebben zij veel van hun 'kust'-karakter prijsgegeven onder Frankische en later Brabantse invloed. Al sinds de Merovingische tijd (5^e-8ste eeuw) worden de Kust-Westgermaanse taalkenmerken vanuit het oosten gestaag teruggedrongen naar de (noord-)westelijke periferie van het taalgebied en vervangen door hun equivalenten uit het dominante Frankisch. Veel vërreikender gevolgen voor de eenheid van het Vlaams had echter de Brabantse taalexpanisie vanaf de Bourgondische periode in de 15^e-16^e eeuw. Allerlei Brabantse innovaties verspreidden zich over de oostelijke helft van het Graafschap Vlaanderen, waardoor

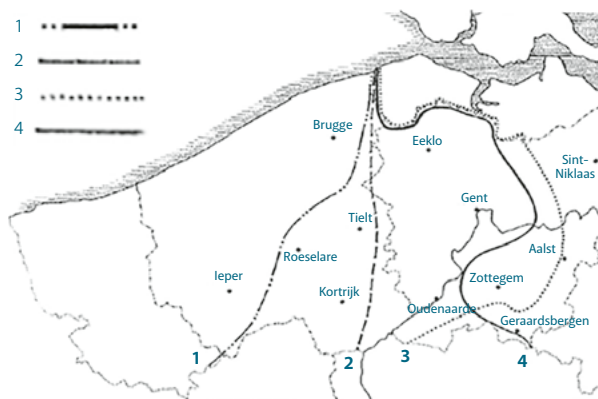
een diepe, noord-zuid gerichte bres werd geslagen in het Vlaamse dialectlandschap, en de relatieve homogeniteit daarvan definitief verloren ging. Aan de oostkant van die kloof spreekt men verbrabantst Vlaams, het westen daarentegen bleek niet of nauwelijks vatbaar voor de Brabantse vernieuwingen. Vandaar dat het West-Vlaams met recht het "oude Vlaams" genoemd wordt.

WEST-VLAAMS CONSERVATISME VERSUS OOST-VLAAMSE VERNIEUWING

Een hele reeks klanken uit het gemeenschappelijke West-Germaanse taalerfgoed van zowat alle dialecten in het Nederlandse taalgebied werden in het 15^e-16^e-eeuwse Brabants door nieuwe varianten vervangen. Door het prestige van het toenmalige Brabant als economisch en cultureel toonaangevend gebied in de Nederlanden, ging men de Brabantse taal als het beschaafde dialect, "het beste Diets" beschouwen. Hierdoor begonnen de Brabantse nieuwigheden uit te stralen in verschillende richtingen, waaronder ook het oosten van het Graafschap Vlaanderen. Het westen bleek echter immuun voor de Brabantse mode en behield de oude varianten, zoals uit de onderstaande voorbeelden blijkt.

NEDERLANDS	WEST-VLAAMS	OOST-VLAAMS	BRABANTS
ijs	ies	èès	èès / aais
schrijven	schrieven	schrèèven	schrèève / schraaive
muis	muus	mūs	mūs / moois
buiten	būten	būten	būte / booite
zeep	zeeëpe	zieëp(e)	zieëp
steen	steeën	stieën	stieën
brood	brooëd	bruuët	bruuëd / brooëd
oor	ooëre	uuër	uuër / ooër
gieten	gieëten	gieten	gie:te / geete
tien	tieëne	tiene	tie:n / teen

Voorbeelden van woorden en klanken die wijzigden onder invloed van de Brabantse mode. Het West-Vlaams bleef hier grotendeels van gevrijwaard. Uit Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove (2005). *West-Vlaams. Taal in stad en land. Tielt, Lannoo*.

Kaart 4. Terraslandschap van u-vormen voor AN o
Legende

		ten westen
1	mossel	mussel
2	zon	zunne
3	pop	puppe
4	wol	wulle

- **eu** (door Oudnederlandse rekking van korte u) of **u** voor Ndl. **oo**: *zeune* 'zoon' (Eng. *son*, uitspraak *sun*), *beuter* / *butter* 'boter' (Eng. *butter*), *neute* 'noot' (Eng. *nut*), *scheutel* / *schuttel* 'schotel' (Eng. *shuttle*), *bleuzen* 'blozen' (Eng. *blush*)
- **ie** voor Ndl. **uu** vóór -r: *diere* 'duur' (Eng. *dear*), *stieren* 'sturen' (Eng. *stear*), *vier* 'vuur' (Middelengels *fiere*)
- wegval van **h**- aan het woordbegin: *uus* 'huis', *eemel* 'hemel' (zelfde verschijnsel in de meeste Engelse dialecten)

Woordenschat

- *letter* 'weinig', Ndl. *luttel*, Eng. *little*
- *lat* (in *onderlat*, *neerlat* en *hanglat* 'afdak'), Eng. *lath* 'schuur'
- *flinken* 'slaan met de staart (koeien)', Eng. *fling* 'gooien'
- *gabbe* 'snee, jaap', Eng. *gap* 'kloof'
- *elder* 'uier', Eng. dialect *elder*
- *puut* 'kikker', Oudengels *pute*
- *bul* 'stier' > 'ruw, onbeschaafd mens', Eng. *bull*
- *iefte* 'klimop', Eng. *ivy*
- *kankerbloem* 'klaproos', Eng. dialect *cancer rose*

Verbuiging en grammatica

- meervoud op -s van korte woorden, tegenover AN -en: *treins*, *mols*, *uis*, *darms*, *dweils*, *stiers*, *brils*. Het Engels heeft enkel -s-meervouden
- verkorte en onverbogen vorm *e* voor het onbepaalde lidwoord *een* (uitspraak

als *doffe* *e* in het Noord-West-Vlaams, als heldere *è* in de Westhoek): *e* man, *e* *vrouwe*, *e* *kind*, *tgov.* *Continentaal* *ne* *man*, *een* *vrouwe*, *een* *kind* (Engels eenheidslidwoord *a*)

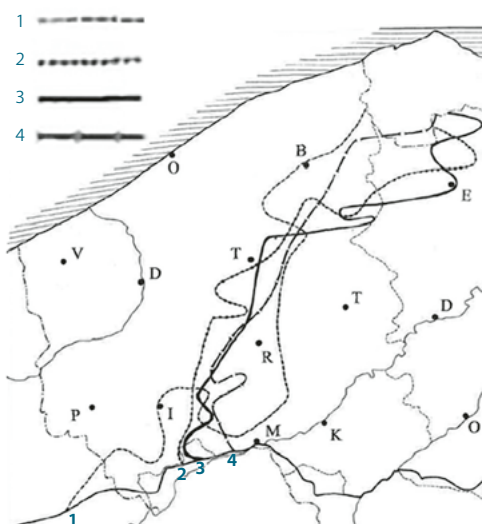
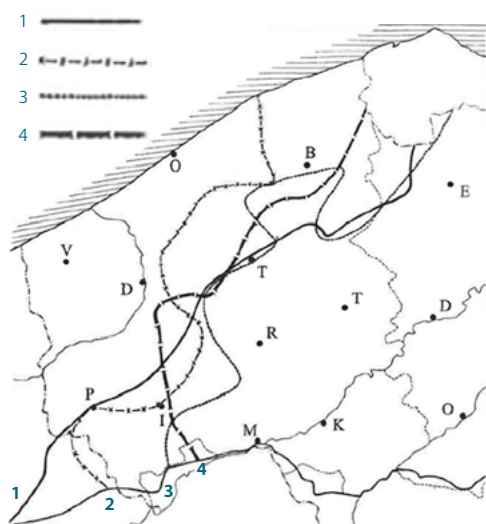
- komen i.p.v. worden als koppelwerkwoord: het *komt* rap donker, je gaat nog minister *komen* (Engels *become*)
- doen als vervangend hulpwerkwoord in korte replieken waarin men iemands bewering tegenspreekt of er zijn verwondering over uitdrukt, bv. A zegt: jij hebt dat venster gesloten; B ontkent dat met '*k en doen*' (Engels *I don't*); A beweert: Maria komt niet vandaag; B spreekt dit tegen met *Ze doet!* *Ja ze doet!* (Engels *Oh yes she does*); A zegt: ik ga verhuizen. B vraagt verwonderd: *doe je?* (Engels *do you?*)
- *teure!* als aansporend werkwoord, samenkoppeling van het tussenwerpsel *toe* met de gebiedende wijs van een sinds lang verdwenen werkwoord *hurren*, hetzelfde als Engels *hurry*, met betekenis 'zich haasten'. Bv. *Teure zere achter een brood!* 'ga vlug om een brood!'

EIGEN KUST-WEST-VLAAMS TAALGOED

Tot dusver kwamen geen taalkenmerken aan de orde die uitsluitend in het Kust-West-Vlaams verspreid zijn en deze dialectregio als geheel profileren tegenover de rest van het West-Vlaams. Het conservatieve klanksysteem

geldt voor alle West-Vlaamse dialecten en ook de Noordzeegermaanse relictten zijn geen Kust-West-Vlaamse exclusiviteit: ondanks de eeuwenlange verdringing naar de westelijke rand, houden sommige ervan nog altijd stand in oostelijker regionen. Toch wordt de ruim verspreide opvatting van het Kust-West-Vlaams als een apart taaltje door feiten bevestigd. De taal van de kust en de Westhoek bezit wel degelijk een aantal exclusieve verschijnselen. Het gaat om vernieuwingen die waarschijnlijk hun oorsprong vinden in het laatmiddeleeuwse Brugs en die zich hebben doorgezet over het noorden en het westen van West-Vlaanderen, maar geen ingang vonden in het zuidoosten. In aantal blijven die innovaties beperkt, maar ze vallen de waarnemer meteen op door hun frequentie in het taalgebruik. Hier een lijstje van deze verschijnselen.

- andere uitspraak van de scherplange oo in sommige woorden: *boom* en *koopn* *tgov.* *Continentaal* *booəm* en *koəpn*. Hier heeft het zuidoosten de oorspronkelijke, op de etymologie gebaseerde toestand bewaard. De klank in kwestie stamt van een Germaanse tweeklank *au* (zoals in Germaans *bauma*, Duits *baum*), en is in het Continentaal West-Vlaams een tweeklank gebleven. In het Kust-West-Vlaams kwam een ander systeem in gebruik: de uitspraak als tweeklank of als éénklank hing niet langer af van de Germaanse achtergrond, maar van de medeklinker die erop volgt. Als dat een dentaal is, nl. een klank die gearticuleerd wordt met de tong tegen de tanden of de tandkassen, dan is de oo daar een tweeklank; voor niet-dentalen is het een éénklank, bv. Kust-West-Vlaams *boom*, *ooge* en *loopn* *tgov.* *Continentaal* *booəm*, *ooəge* en *looəpn*
- vervanging van het oude verkleinachtervoegsel -ke door vormen met -j-: Kust-West-Vlaams *vischtje*, *mandetje*, *zak(s)tje* *tgov.* *Continentaal* *viske*, *mandeke*, *zakske*

Kaart 5 (links) en 6 (rechts)
Kust-West-Vlaams versus
Continentaal West-Vlaams.

Legende kaart 5

		ten westen	ten oosten
1	<i>ga(r)s</i>	<i>a</i>	<i>e</i>
2	<i>maken</i>	<i>aa</i>	<i>òò</i>
3	<i>water</i>	<i>òò</i>	<i>òòə</i>
4	<i>boom</i>	<i>oo</i>	<i>ooə</i>

Legende kaart 6

		ten westen	ten oosten
1	<i>moe</i>	<i>oeə</i>	<i>oe</i>
2	<i>ik doe</i>	<i>ik doen</i>	<i>ik doe</i>
3	<i>ik ben</i>	<i>ik zijn</i>	<i>ik ben</i>
4	<i>boompje</i>	<i>-tje</i>	<i>-ke</i>

- gebruik van het persoonlijk voornaamwoord je voor het onderwerp aan het zinsbegin: Kust-West-Vlaams *je komt* tgov. Continentaal *ge komt*
- gebruik van de meervoudsvorm van werkwoorden in de 1^e persoon enkelvoud: Kust-West-Vlaams *ik zijn, ik weeth, ik roepn* tgov. Continentaal *ik ben(ne), ik weete, ik roepe*.

De geografische verdeling van een aantal van die vormen is te zien op de kaartjes 5 en 6. Die bevatten ook nog twee Kust-West-Vlaamse conservatismen:

- behoud van de heldere West-Germaanse lange aa in woorden als *maken, vragen, slapen*. In alle andere Vlaamse dialecten is die klank verdonkerd tot òò
- behoud van de Middelnederlandse korte a voor -rs: Kust-West-Vlaams *gas* 'gras', *vas* tgov. Continentaal *gès, vès*

OORSPRONG EN VERSPREIDING VAN TAALVERNIEUWINGEN

Ongetwijfeld zullen alerte lezers zich afvragen hoe en waar taalvernieuwingen, zoals die in het middeleeuwse Brugs en in het Bourgondische Brabants, hun oorsprong vinden, en hoe ze over een groot gebied verspreid raken.

In de regel worden zulke nieuwigheden bedacht door de elites in de steden, die zich immers in hun taalgebruik willen onderscheiden van de lagere sociale klassen. De gewone man kijkt op naar de hogere kringen en imiteert hun taalgebruik, tot op de duur de hele stadsbevolking de innovaties heeft geadopteerd. De verdere verspreiding daarvan gebeurt op twee manieren. In de eerste plaats springt modieus taalgebruik gemakkelijk over van de ene stad naar andere steden in de omgeving of verderaf. Ten tweede worden de vernieuwingen ook opgepikt door de plattelandsbevolking, die naar de stad komt voor de markt en andere diensten. Je kunt het zo stellen, dat elk stad, groot of klein, het centrum vormt van zijn eigen taalrijk(je), dat zich uitstrekt over de dorpen waarvan de bewoners geregeld met stedelingen in contact komen, op de markt of bij andere gelegenheden. Zo krijgen nieuwigheden uit de stadstaal de kans om zich ook over het platteland te verspreiden.

Via dit mechanisme kunnen we de huidige positie van de grenstrook tussen West- en Oost-Vlaams verklaren. Op kaart 7 staan de invloedssferen van een aantal Vlaamse

steden weergegeven met concentrische cirkels. Elke grotere cirkel bakent een gebied af van 5 km buiten de kleinere. Het kaartbeeld laat mooi zien dat de breuk in het Vlaamse dialectlandschap tot stand is gekomen daar waar de invloedssferen of "rijkjes" van de vernieuwingsgezinde Oost-Vlaamse steden Gent, Eeklo, Deinze en Oudenaarde overlappen met die van de behoudsgezinde centra Brugge, Tielt en Kortrijk, die zoals gezegd wars waren van de uit Brabant overgewaaiden nieuwichterij.

Kaart 7. Dialectgrens WV-OV en stedelijke invloedssferen. Uit Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove (2005). *West-Vlaams. Taal in stad en land. Tielt, Lannoo*.

Sommige stedelijke taalvernieuwingen raken verspreid over een groot gebied, van andere blijft het succes veel beperkter. Dat geldt bij voorbeeld voor de verandering van de zogenaamde scherplange ee van *been, zeep en kleed*. In het West-Vlaams klinkt die haast overal als een tweeklank eeə, maar in enkele steden is het een lange éénklank èè: *bèèn, zèèpe, klèèd*. Vaak wordt gedacht dat dit een exclusief Oostends verschijnsel is, maar het behoort net zo goed tot het oude Brugs en het oude Iepers. Ook in Nieuwpoort komt het voor, maar dan enkel in visserskringen. Ongetwijfeld moet de oorsprong ervan gezocht worden in het middeleeuwse Brugge, destijds een ware haard van taalvernieuwing, vervolgens werd het overgenomen in die andere West-Vlaamse wereldstad, Ieper, en kwam het ook in Oostende terecht. De landelijke omgeving van die steden accepteerde die innovatie niet; de uitstraling ervan naar een drietal dorpen palend aan Oostende is van jongere datum. In Nieuwpoort is het verschijnsel waarschijnlijk uit het Oostends overgenomen in visserskringen. Ten slotte zijn in de grote steden nieuwigheden in zwang gekomen die nooit buiten de stadspoorten zijn geraakt. In het

Brugs en het Gents bij voorbeeld zijn ze zo talrijk, dat die stadstalen in de dialectkunde terecht "taaleilanden" worden genoemd.

TOT BESLUIT

Met deze bijdrage in het allerlaatste nummer van De Grote Rede hopen wij onze lezers enig inzicht te hebben verschaft in de geschiedenis van het Vlaamse dialectlandschap en de plaats daarin van het Kust-West-Vlaams. Dat laatste dankt zijn eigen profiel ten dele aan de nadrukkelijker aanwezigheid van oeroude Noordzeegermaanse verschijnselen uit de tijd van de Germaanse volksverhuizingen, maar vooral aan een reeks opvallende taalvernieuwingen die sinds de late middeleeuwen vanuit de metropool Brugge over het noorden en het westen van de huidige provincie uitzwermde. Toch gelijkt het Kust-West-Vlaams opmerkelijk goed op het continentale dialect, doordat tal van middeleeuwse kenmerken in heel West-Vlaanderen ongewijzigd zijn gebleven. Dit in tegenstelling tot in het oostelijke deel van het voormalige Graafschap Vlaanderen, dat door een golf van Brabantse eigenaardigheden overspoeld werd, waardoor de eenheid van het oude Vlaams voorgoed verloren ging.

NAWOORD

Nu het doek valt over De Grote Rede, betekent dat meteen ook het einde van het Zeewoordenteam, een interdisciplinair gezelschap, dat op even gezellige als leerzame bijeenkomsten zijn expertise samenlegde om tot aanvaardbare en onderbouwde verklaringen te komen van maritieme termen en zeetoponiemen. Met enige trots vernamen we dat onze bijdragen waardering genoten: uit een lezersbevraging bleek dat de Zeewoordenrubriek één van de populairste was van het tijdschrift. Na een kwarteeuw lang telkens weer present te hebben getekend in De Grote Rede, groeten we onze lezers hartelijk ten afscheid.

BRONNEN

- Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove (2005). *West-Vlaams. Taal in stad en land*. Tielt, Lannoo.
- *Plantennamen in de Nederlandse Dialecten (PLAND)*. Databank van het Meertens Instituut Amsterdam www.meertens.knaw.nl/pland/ (Kaart 6 'grote klapproos')
- Frings, Th. (1944). *Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen*. Halle. (Kaart 3 'put' en Kaart 4 'uier')